ACOMODAREA SUBSTANTIVULUI ABSTRACT ÎN TERMINOLOGIA FILOZOFICĂ

Accommodating the Abstract Noun in Philosophical Terminology

Doina BUTIURCA[1]

Abstract

The study proposes a descriptive-semasiological research of the terminology in the field of philosophy. The relationship between the hard nucleus and the external areas of this sphere of terms, accommodation of abstract nouns in the language of philosophical terminology, identification of opposition markers at specialization level are a few of the objectives set out. The means of maintaining unambiguousness of terms are another focal point for this research. Contrastive analysis, descriptive-linguistic methods and semasiological study are used. One of the conclusions of the research is that the hard nucleus of the philosophical language is the sphere with the highest stability, maintaining a high degree of abstraction. External areas are common variants, migrating from one language to another, having an interdisciplinary character.

Keywords: terminology, philosophical, abstract noun, special plural forms.

Cadrul teoretic

Substantivele abstracte, substantivele masive (nume de materie), substantivele colective etc – fără a fi considerate prototipice (cf. GALR 2005) în literatura de specialitate - se impun în limba română actuală prin trăsături gramaticale de tip special, ce se pot corela cu caracteristicile lor semantice şi referenţiale, mai ales în terminologie. Sunt clase de substantive care participă în mod diferit la realizarea corelării referenţiale. Acomodarea acestor clase de substantive în terminologie nu se poate realiza înafara corelării referenţiale. Referenţializarea unei sintagme terminologice/a unui termen este condiţia *sine qua non* a calităţii termenilor de unităţi informaţionale şi/ sau comunicative şi se realizează prin mijloace specifice. În comunicarea nespecializată, referenţialitatea se poate realiza prin mărci intonaţionale (o accentuare foarte puternică, o pauză, gestul - mai ales în comunicarea orală- care însoţeşte cuvintele deictice, mimica asociată cuvintelor considerate psihologice), prin formele modurilor şi a timpurilor verbale – dacă avem în vedere enunţurile structurate. În acest sens, informaţia gramaticală dată de indici verbali fixează cadrul situaţional al comunicării. În limbajele specializate, substantivul participă în mod diferit la procesul de terminologizare/ de comunicare specializată. Aceasta, în primul rând datorită realizării prin mijloace *non-subiective* a corelării referenţiale. Ca unităţi ale sistemului lingvistic, substantivele abstracte desemnează clase de „obiecte" aparţinând diferitelor ramuri ale sistemului ştiinţei contemporane. Procesul de terminologizare presupune asocierea substantivului cu mărci, determinanţi specifici care contribuie la indentificarea/ individualizarea referentului, în general, rolul acestora fiind deosebit de complex.

[1] Assoc. Prof. PhD, Sapientia University of Cluj, Faculty of Technical and Human Sciences, Târgu-Mureş.

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)

Substantivele abstracte reprezintă clasa semantico-gramaticală acomodată în cel mai înalt grad în limbajul ştiinţei contemporane, prin caracteristici semantice specifice, dintre care: capacitatea de a denumi concepte neperceptibile subiectiv/ senzorial: *navigaţie*, *politică* (politică monetară; politică economică). O altă caracteristică ce concură la convertirea clasei semantico-gramaticale în clasă semantico-terminologică este incapacitatea substantivelor abstracte de asociere în sintagma terminologică cu un obiect strict material, concret: politică externă/ de stat/internaţională etc. Referenţii substantivelor abstracte pot fi identificaţi în domenii ale vieţii sociale, aparţinând terminologiei ştiinţelor sociale (terminologia juridică, terminologia economică, limbajul politic etc.), în discipline ştiinţifice, dintre care lingvistică, fizică, mtematică etc, în domeniile teoretice - limbajul filozofiei (*conştiinţă, adevăr*).

Substantivele abstracte se acomodează în terminologie fie intensional, definind conceptul: Se ocupă de *lingvistică, nu de fizică*., fie extensional, privind „actualizările" conceptului în sintagma terminologică şi/ sau în enunţul ştiinţific: Se ocupă de *lingvistică diacronică/ lingvistică cognitivă/ lingvistică computaţi*onală, nu de *fizică nucleară/ cuantică.*

Limbajele specializate îşi dezvoltă corpusul prin termeni având ca sursă lingvistică, fie substantive abstracte nonumărabile, fie substantive abstracte numărabile.Terminologia filozofică cuprinde un număr impresionant de termeni formaţi în baze lingvistice abstracte care admit opoziţia de număr: filoz. *categorie; cauză; efect; cercetare, contrarii, comportament* etc. Termenul *calitate* este numărabil extensional, în sintagme terminologice care necesită descrierea sensului: *calităţi primare*; *calităţi secundare*. Nu admit opoziţia amintită, având caracteristica nonumărabil, termeni precum: conştiinţă, corectitudine, cunoaştere, determinare, echivoc etc Îşi menţin calitatea *nonumărabil* termeni precum *cercetare, certitudine,* chiar dacă sintagma terminologică revendică dezambiguizarea sensurilor: *cercetare fundamentală, cercetare aplicată, cercetare operaţională;//certitudine empirică, certitudine teoretică*. Spre deosebire de substantivul concret, unitate a lexicului, care are drept referent un obiect material, perceptibil, conceptul desemnat printr-un substantiv abstract în limbajul filozofic nu are un referent senzorial.

Pluralul – marcă a specializării

Unii termeni sunt utilizaţi cu forma de plural: astfel, *contrarii* este unul dintre substantivele abstracte folosit la plural, din raţiunea că în cadrul unităţii „existenţa unei laturi este condiţia existenţei laturii contrare şi invers".(*Dicţionar de filozofie* 1978:152). La fel, termenul *universalii* (cf. lat. universalia, genuri, noţiuni generale) desemnează noţiuni generale în filozofia scolastică, noţiuni considerate ca fiind atribute comune tuturor fiinţelor (genul, specia, diferenţa, propriul şi accidentalul). Termenul este utilizat cu forma de plural atât intensional cât şi extensional - în sintagme ce revendică lămurirea sensurilor specializate: *cearta universaliilor*. În terminologia actuală, *pluralul* are rolul de marcă specializată de opoziţie a diferitelor limbaje aparţinând ştiinţelor umaniste şi/ sau de diferenţiere a sensurilor, în raport cu limba comună: A se compara: *filoz. universalii/ cearta universaliilor* etc cu *jur. legator* universal, *med. remediu universal* etc. Abstractele se utilizează

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)

obligatoriu cu forma de plural şi atunci când sintagma cuprinde noţiuni desemnate prin utilizarea cazurilor oblice: teoria *elitelor*, teoria *factorilor*, teoria *hieroglifelor*, teoria *jocurilor*, teoria *mulţimilor*, teoria *simbolurilor*, teoria *valorilor* etc. Forma de plural a abstractelor terminologice nu realizează opoziţii gramaticale, ci opoziţii logice, conceptuale cu singularul abstractelor din alte domenii specializate: lingv. *simbol* vs filoz. teoria *simbolurilor*; mat. *mulţime* vs. filoz. teoria *mulţimilor*; interd. *sistem* vs filoz. teoria generală a *sistemelor*.

Acelaşi tip de opoziţii conceptuale realizeză termenii *Şcoală/Şcoli*, care cunosc numeroase reorganizări semantice. Specializarea termenului „Şcoală" se realizează numai în combinaţie cu noţiuni referitoare la istoria filozofiei, la doctrine: Şcoala eleată, Şcoala epicuriană, Şcoala ioniană, Şcoala sceptică, Şcoala peripatetică, Şcoala din Milet, Şcoala din Baden etc. Un anumit grad de echivoc pare să creeze pluralul generic *Şcoli* în sintagme de tipul *Şcoli socratice*. Dezambiguizarea sensurilor se realizează la nivelul definiţiei, printr-o cunoaştere de detaliu a filozofiei greceşti: „denumire generică dată de unele şcoli filozofice greceşti întemeiate de discipoli ai lui Socrate: 1.Şcoala megarică, întemeiată de Euclid din Megara; 2.Şcoala cinică, întemeiată de Antistene; 3.Şcoala cirenaică, întemeiată de Aristip din Cirene şi 4. Şcoala din Elis şi Eretria, întemeiată de Fedon din Elis"(DF: 653)

Abstractele numărabile conferă termenilor un grad deosebit de transparenţă a sensului: acţiune, calitate, civilizaţie, clasă, concept, conştiinţă etc, fie datorită apropierii (formale, gramaticale) de substantivele concrete, fie datorită intersecţiei cu limba comună şi/sau cu alte limbaje specializate. Pluralele specializate cuprinse în dicţionare conferă limbajului ştiinţelor/ teoriei/ cunoaşterii, în general, un grad înalt de abstractizare, chiar dacă în unele cazuri sunt pasibile de amguitate. Deşi dicţionarele lexicale şi de specialitate inseriază anumite abstracte nonnumărabile cu forma de singular, în discursul specializat există numeroase cazuri de recategorizare a termenilor, ca numărabili: *adevăr* vs *adevăruri*, *arhetip* vs *arhetipuri*, *ambiguitate* vs a*mbiguităţi*. Nu în toate situaţiile, procedeul este în măsură să actualizeze/ să creeze noi sensuri specializate prin formele de plural.

Subansambluri lexico-semantice

Caracterul abstract al terminologiei se manifestă în diferite grade la nivelul lexicului specializat. În ceea ce priveşte structura internă, limbajul filozofiei cuprinde o „*sferă centrală*" de termeni (Sluşanschi Dan, 1971) puternic abstractizată, uneori ermetică şi *ariile exterioare* acestei sfere, alcătuite din subansambluri eterogene. Nu numai analiza lexico-semantică dar şi perspectiva etimologică poate contribui la relativa definire a „graniţelor" dintre cele două compartimente structurale. *Sfera centrală* cuprinde termeni şi sintagme specializate prin care se desemnează un fond conceptual comun, cvasi-universal al domeniului filozofiei, de sursă greco-latină şi nu numai (romanică, germanică, sanscrită etc). Acesta formează „nuleul dur" şi se defineşte prin cel mai înalt grad de specialzare/ abstractizare: apriori (*a priori* expresie latină „ceea ce precedă"), aposteriori (lat. *a posteriori* „din ceea ce urmează"), ataraxie (gr. *a* „fără"+ „tulburare"), axiologie (gr. *axio-* „valoare"+ *logos* „cuvânt, teorie"), chiliasm (gr. *chiliasmos* „o mie"), cinicii (gr. *kynikos* de la

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)

kyos, *kynos* „câine"), cogito (lat. *cogito* „eu gândesc"), cosmogonie (gr. *kosmos* „lume, univers"+ *gonos* „origine, naştere"), cosmologie (gr. *kosmos* „lume, univers"+ *logos* „cuvânt,vorbire"), cvietism (lat. *quies* „linişte"), deism (lat. *deus* „zeu"), deontic (gr. *deon*, *deontos* „ceea ce se cade, ceea ce este necesar"), eclectism (gr. *eklego* „a alege, a opta"), eidetic (gr. *eidos* „formă, esență"), enteleheie (gr.*enteleheia*, din *en* „în", *telos* „scop"şi enhein „a avea"), epistemic (gr. *episteme* „cunoaştere, ştiință"), eristică (gr. *eristikos*, de la *erizein* „a discuta în contradictoriu"), esoteric (gr. *esoterikos* „interior"), euristic (gr. *heuriskein*), exoteric (gr.*exoterikos* „exterior"în opoziție cu esoteric), fatum (lat. „ceea ce a fost spus, predestinat"), functor (lat. *functus*, de la fungi „a îndeplini un rol"), geştaltism (germ. *Gestalt* „structură, configurație"),henoteism (gr. *henos* „unu" şi *theos* „zeu, dumnezeu"), lemă (gr. *lemma* „ceea ce este acordat, supoziție, teză"). Termeni de altă sursă: karma (în sanscr. „faptă, acțiune, răsplată"), nyaya(sanscr. „temei, concluzie, metodă, logică"în sanscrită), *vede* (sanscr. „cunoştiință, ştiință), *vedic*, *upanişade* (sanscr. *upa-ni-şad* „a se aşeza foarte repede, ca pentru a asculta un secret") etc. Termenii filozofiei, aparţinând *sferei centrale* menţin nealterat sensul conceptual, specializat, rămânând în unele cazuri, inaccesibili nespecialiştilor. Sunt termeni care de-a lungul evoluției gândirii umane au rămas nemarcați ideologic. Într-o altă ordine, puține dintre exemplele date au realizat trecerea de la centru la subansamblurile ariilor laterale. *Cosmologie, cosmogonie*, fără a forma serii corespondente metaforice sau metonimice (aşa cum se întâmplă în numeroase limbaje specializate actuale) au realizat trecerea din *nucleul dur* la ariile laterale, dar şi la limbajele conexe (aparţinând domeniului ştiinţelor umaniste) prin corpusuri reprezentative (de ex., textele aparţinând sistemului criticii literare).Mecanismele de relaționare ale celor două arii ca şi ale termenilor filozofiei cu alte limbaje sunt atracția şi expansiunea sensurilor: limbajul criticii literare spre exemplu, atrage prin resemantizare/ respecializare elemente ale limbajului filozofic (*cosmologie, cosmogonie, eclectic etc*). Limbajul filozofic „împrumută, dă prin expansiune" termeni „care pot fi supuşi altei specializări sau unui nou transfer metaforic"(Sluşanschi 1971: 588-589). Din perspectivă lexico-semantică, *nucleul dur* al limbajului filozofic cuprinde termeni monoreferențiali ce concurează la univocitatea interpretării. *Abstracție* este funcţional în contexte specifice de tipul: abstracție empirică, abstracție constructivă (idealistă, sintetică), abstracție logico-matematică, abstracție fizică. Sintagmele terminologice date întăresc caracterul ştiințific, realizează distincțiile necesare la nivelul contextelor specializate, dobândind astfel o dimensiune definitorie. Numeroase alte contexte au caracter diagnostic: *logică* în sintagmele monoreferențiale - logică simbolică (matematică), logica probabilistică etc; *subiect* în asociere cu conţinuturi conceptuale ca axiologic, epistemic: *subiect axiologic*, *subiect epistemic* etc. Interpretarea monoreferențială a sensului unor termeni presupune o profundă stapânire a domeniului: aşa de pildă, *element* poate desemna atât particula/ particulele primordiale, din combinarea cărora s-a născut universul (sens filozofic), cât şi particulele care intră în componența materiei determinate, individualizate în obiecte (sens ştiinţific). Trăsătura comună a celor două noțiuni pentru care se foloseşte acelaşi termen este aceea de substanță ultimă,

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)

indivizivilă, constantă semantică pe care o putem identifica şi în teoria generală a sistemelor.

Ariile laterale cuprind variante comune, uzuale, migratoare de la un limbaj la altul, având caracter interdisciplinar. Numeroase sunt consecinţele recategorizării lingvistice a termenilor filozofici, care se produce la acest nivel. Impactul este edificator la nivelul gradului de ştiinţificitate, la nivel conceptual şi semantic. Relaţia cu uzul comun sporeşte ambiguitatea lexicului specializat (la nivelul subansamblurilor lexico-semantice). O parte dintre termenii filozofici circulă în limba comună cu sensuri neprecis explicitate. Sensurile termenilor se depreciază prin surplusul de formalizare/ cu care sunt învestiţi în contextul de comunicare: "În calitate de autoritate publică tutelară, MT nu a luat măsuri privind revizuirea contractelor de mandat încheiate cu membrii consiliilor de administraţie şi cu directorii din unele regii autonome, companii şi societăţi naţionale, precum şi societăţi comerciale aflate sub autoritatea MT, ceea ce a condus la plata nelegală a indemnizaţiilor, cuantumul acestora fiind peste cel prevăzut de lege, consecinţa fiind afectarea bugetelor operatorilor economici, cu suma de 5.973 mii lei", se arată în raportul Curţii de Conturi (Mediafax). Surplusul de sociologizare este a doua cauză a deprecierii sensurilor filozofice, fenomen ce se produce cu precădere, în ştiinţele sociale. Termenii filozofici pot pierde specializarea şi prin densitatea terminologică slabă în uzaj: *consecinţă, concluzie, gândire, aptitudine, opinie, ordine*, *mod* etc. Termeni precum: *real, realitate* etc şi-a pierdut în etapa postmodernă de evoluţie a gândirii umane, caracteristica *filozofic*, sub presiunea limbajului media unde circulă cu numeroase sensuri, uneori imprescise, golite de substanţa originară a filozofiei platoniciene. Termenul *echivoc* (lat. *aequus* „egal"+ *vox* „voce") - în filozofia logică/ epistemologie este utilizat cu accepţiunea de „ două înţelesuri". Termenul a trecut printr-un proces de determinologizare, fiind utilizat în limba comună cu sensul de *îndoielnic, suspect*. Prin extensie semantică a dobândit accepţiunea de *incert, nesigur*. Vocabula *fatalism* (lat. f*atum* „destin") desemnează o doctrină filozofică/ religioasă conform căreia dezvoltarea naturii, a societăţii, evenimentele din viaţa omului sunt prestabilite de o forţă implacablilă. În uzul comun, termenul circulă cu sensul de predestinare, pasivitate, resemnare în faţa destinului. Termeni aparţinând aceluiaşi câmp lexico-semantic marchează opoziţii la nivelul specializării: laic-laicism. Deşi în limba greacă *laikos* însemna „al poporului "şi era utilizat în opoziţie cu *klerikos* „cler, preot", *laic* este utilizat astăzi prin extensie, ca noţiune social-organizatorică, aflată în opoziţie cu religia. *Laicism* este un termen cu o trăsătuă filozofică mult mai pronunţată, prin care sunt desemnate „doctrinele sau programele politice care preconizează laicizarea întregii vieţi publice"(DF: 395). Sunt doar câteva exemple de termeni care par să facă parte din fondul general al lexicului ştiinţific, prin sensurile concurente cu ale altor terminologii, nu din terminologia filozofiei.

Numeroşi termeni filozofici au statutul de termeni interdisciplinari, veniţi dinspre limbaje conexe şi/ sau dinspre limbajul ştiinţelor exacte: *entropie* (gr. *en* „în"+ *trepo* „conversiune, involuţie") este un termen introdus în termodinamică în 1850, de către R.S.Clausius, unde desemna „ o mărime fizică, care indică gradul de ireversibilitate al proceselor fizice, în special al transformărilor energiei"(DF:223).În matematică, *entropie*

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)

„este o funcţie matematică a stării unui corp sau unui sistem de corpuri”(DF: 223). Semnificaţia filozofică este dată de sensul „ expresie fizică a evoluţiei ireversibile sau continue în timp a universului.”(idem).Termeni care au migrat dinspre limbajul filozofiei spre alte domenii de specializare: *emergent* (lat. *emergere* „a ieşi, a se arăta”) era utilizat *ab initio* în filozofie, cu sensul de teorie idealistă şi metafizică cu privire la procesul dezvoltării, creată în deceniul al treilea al secolului XX de filozofii englezi S.Alexander şi C.L. Morgan. Termenul este folosit astăzi în limbajul fizicii, în matematică, în ştiinţele naturii etc. *Entitate* (lat. *entitas*, din *ens, entis* „ceea ce există”) este un alt exemplu de termen migrator. Desemna în filozofia scolastică natura unui lucru, esenţa sa, considerată în mod idealist şi metafizic ca fiind distinctă de lucrul însuşi. În limbajul actual, *entitate* circulă cu sensul de aspect al existenţei, delimitat ca întindere, conţinut, sens. Este utilizat în lingvistică, în medicină, în ştiinţele sociale etc. Termenii aparţinând ariei laterale cunosc numeroase respecializări în limbaje aparţinând sociologiei (biosociologie, burghezie, câmp ideologic, comunism, socialism, dictatura proletariatului, existenţă, lume, psihologie, ştiinţă politică, ţărănime etc), antropologiei (antropologie politică, antropologie socială şi culturală), psihologiei (atenţie, atitudine, emoţie, empatie, pedagogie socială), lingvisticii (propoziţie, semn, semnal, semnificat, semnificant, semiotică, vorbire), semanticii (semantică, sens), ştiinţelor naturale (ecologie, ecosistem).

O primă conluzie este aceea a rolului substantivelor abstracte în formarea limbajului filozofic. Lingvistica se acomodează limbajelor specializate deopotrivă prin mărcile de specializare natură gramaticală (opoziţia singular-plural, opoziţia numărabil-nonnumărabil), semantică (intensional/ extensional), lexicală etc.

Bibliografie:

Brăescu, Raluca 2005 – Raluca Brăescu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, pp. 61-141.

Cheţan Octavian, Sommer Radu(coord.) 1978 - Octavian Cheţan/ Radu Sommer(coord.) – Dicţionar de filozofie,Editura Politică, Bucureşti, 1978.

Nedelcu, Isabela 2005 – Isabela Nedelcu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, pp. 61-141; p.631-657.

Sluşanschi Dan 1971 – Dan Sluşanschi, *Studiul vocabularelor speciale*, în Studii şi cercetări lingvistice, XX, nr. 6, 587- 595.

Stan, Camelia 2005 - Camelia Stan, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, pp. 61-141.

Tomescu, Domniţa 2005 – Dominţa Tomescu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, pp. 61-141.

BDD-A22818 © 2015 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:12 UTC)